

Tot we elkaar weerzien

Aline van Wijnen bij Boekerij:

Halsoverkop
Bestemming geluk
Niet alles wat schittert
Het geheime kistje van Elle
Gelukkig op Ibiza
Liefde met gebruiksaanwijzing
De verloren dromen van Valeria
Eerlijk duurt het langst
Rachels wens
Het eetcafé op de hoek
Tot we elkaar weerzien

Aline van Wijnen

Tot we elkaar weerzien

Hamburg, 1941. Als de Joodse Anna met haar familie naar het getto van Minsk wordt verbannen, moet ze vechten voor haar bestaan.

ISBN 978-90-492-0897-4
ISBN 978-94-023-2824-0 (e-book)
ISBN 978-90-492-1050-2 (audio)
NUR 301

Omslagbeeld en -ontwerp: © Bürosüd
Zetwerk: Mat-Zet b.v.

© 2026 Aline van Wijnen en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Voor mijn ouders

Proloog

Ze jagen ons door de straten als vee naar de slachtplaats. Er komen meer mensen bij. Een bejaarde man rechts van ons mompelt een gebed. Een jonge moeder links drukt zwijgend haar huilende baby tegen haar borst. Matthias houdt mijn hand zo stevig vast dat hij hem bijna fijnknijpt.

‘Wat gaan ze doen?’ vraagt hij met trillende stem. ‘Wat gaan ze met ons doen?’

‘Ik weet het niet, Matthi.’

Maar ik weet het wel. Met mijn blik speur ik de omgeving af op zoek naar een ontsnappingsroute. De agenten zijn overal. Ze schreeuwen bevelen, delen klappen uit en lossen schoten alsof wij geen mensen, maar dieren zijn die geruimd moeten worden.

Een zucht van wanhoop raast door de menigte als we in de buurt van de Tataarse tuinen komen. Daar, aan de rand van de stad, ligt een grote kuil waar ooit de grond voor de bouw werd gehaald. Niemand twijfelt meer aan zijn lot. De volwassenen vallen stil. Kleine kinderen klampen zich aan hun ouders vast. Alleen baby’s maken klagende geluidjes als protest tegen de honger, de wind of de ijzige sneeuwvlokjes die op hun gezichtje landen. De nazi’s dirigeren mensen de kuil in. Een eenheid met geweren in de aanslag staat langs de rand.

‘Wat gaan ze doen?’ herhaalt Matthias, maar het is duidelijk dat hij geen antwoord meer verwacht. Met grote ogen kijkt hij naar de kuil die zich steeds sneller met mensen vult.

Stap voor stap komen we dichterbij. Er is geen uitweg. Honderden herinneringen schieten door mijn hoofd. De mooiste momenten met mijn ouders. De honingkoekjes van mijn kindermisje. Maar ook de dromen die ik ooit had en die straks voorgoed in die kuil zullen verdwijnen.

Ik sla mijn arm om Matthias heen. Ik wil zoveel tegen hem zeggen, maar de woorden komen niet, het enige wat eruit komt is een ingehouden snik.

1

Amstelveen, mei 2000

‘Vergeet je niet dat je iets aan je oma wilt vragen, lieverd?’ spoort Mila mijn kleindochter aan, die met een puzzelboekje tegenover ons aan tafel zit.

Mijn dochter en kleindochter lijken als twee druppels water op elkaar en daarmee ook op mijn overleden echtgenoot. Dezelfde bruine ogen en dik golvend haar: dat van Mila in een keurige halflange bob geknipt, dat van Iris opgestoken in een paardenstaart die vrolijk heen en weer wipt als ze enthousiast naar me opkijkt.

‘Ja oma, we gaan iets leuks doen op school,’ zegt ze enthousiast. ‘We gaan een boek maken over de oorlog. We gaan onze opa’s en oma’s interviewen over wat zij in de oorlog hebben meegemaakt. Onze juf zal er een boek van maken. Zij kent een schrijfster en die zal ons boek naar een uitgeverij sturen, en die zal heel veel boeken verkopen in alle boekwinkels! Maar jij hoeft het boek straks niet te kopen, want alle opa’s en oma’s krijgen er een.’

‘Dat is heel aardig van de juf,’ zeg ik overdonderd.

‘Zal ik morgen na school bij jou komen voor een interview? Kan dat, mama? Kun je mij morgen naar oma brengen?’

‘Als oma dat goed vindt, kan dat zeker.’ Mila werpt me een vragende blik toe.

‘Ik denk niet...’ weet ik uit te brengen. Mijn hart bonkt in mijn keel. De blik van Mila, de verwachtingsvolle gezichtsuitdrukking van Iris, de oude familiefoto’s aan de muur achter haar – alles wordt ineens wazig.

‘Mama, gaat het?’ De bezorgde stem van mijn dochter klinkt ergens ver weg. ‘Voel je je niet lekker? Moet je even gaan liggen?’

‘Het gaat wel.’ Ik pak de rand van de tafel vast en knijp er hard in. Zo hard dat ik mijn vingers voel kraken. De waas voor mijn ogen klaart langzaam op. ‘Niks aan de hand. Ik heb vandaag geen koffie gedronken, dat krijg je ervan.’ Ik produceer een lachje, dat zelfs in mijn eigen oren gekunsteld klinkt. ‘Zal ik die nu maar zetten? Willen jullie nog iets drinken?’

‘Dank je, maar we gaan zo naar huis,’ zegt Mila, die mij nog altijd bezorgd aankijkt. ‘Iris heeft nog veel te doen voor school. O ja, kunnen we dus morgen bij je afspreken voor dat interview?’

‘Sorry, dat kan niet,’ zeg ik zacht.

‘Woensdag dan, oma? Dan hebben we een studiedag. Dan kan ik meteen in de ochtend komen. Toch mama?’

‘Sorry lieverd, maar dat kan niet,’ herhaal ik. ‘Ik bedoel... Ik wil geen interview.’

Iris laat haar potlood op tafel vallen. ‘Hoezo niet? Alle opa’s en oma’s zullen dat doen,’ zegt ze verbouwereerd.

‘Lieve schat, je oma heeft zoveel in de oorlog meegemaakt dat ze er niet over wil praten,’ zeg ik ineens in de derde persoon over mezelf alsof mijn twaalfjarige kleindochter het daardoor beter zal begrijpen.

‘Maar mama,’ zegt Mila zacht. ‘Iedereen van jouw generatie heeft in de oorlog veel meegemaakt. Dat is juist de bedoeling van dit project – om de verhalen van grootouders aan kleinkinderen door te geven. En aan de generaties erna. Ook als... als de mensen die die tijd hebben meegemaakt er niet meer zijn. Die verhalen moeten voortleven. Begrijp je dat?’

‘Ik begrijp het. Ik praat er alleen nooit over.’ Ik kijk weg, maar Mila’s trieste glimlach zie ik nog net. Zij weet als geen ander dat ik er nooit over heb gepraat. Niet met haar, niet met haar vader, niet met haar kinderen. En ze heeft gelijk: de verhalen over de oorlog moeten worden verteld, maar ook zonder mij zijn er genoeg mensen die dat kunnen doen.

‘Ik kan het niet, lieverd. Ik wil het allemaal niet oprakelen. Het is niet iets waar je over wilt praten, geloof me maar. En Iris... Ze is er hoe dan ook nog te jong voor.’ Ik veer overeind en zet een stap in de richting van het aanrecht om een kop koffie te zetten of een glas water te pakken, wat dan ook – als ik maar weg kan lopen van dat onderwerp.

‘Ik ben niet te jong, oma,’ zegt Iris met trillende stem. ‘Alle kinderen in de klas doen mee! Ik wil ook meedoen.’

Heel even lijkt het of ze in tranen zal uitbarsten, maar ze houdt zich sterk, loopt naar de gang, pakt haar jasje van de kapstok en trekt het aan met haar rug naar ons toe.

‘Ze heeft geen andere opa’s en oma’s, mama,’ fluistert Mila. ‘Je hebt er nooit over gepraat en ik begrijp dat het zwaar voor je is, maar... ik zou het heel vervelend voor Iris vinden als ze niet mee kan doen aan het schoolproject.’

Ik staar haar aan. Ik wil zeggen dat ik het begrijp, dat het me spijt, maar dat ik gewoonweg niet in staat ben om over mijn verleden te praten. Ik zeg dat allemaal niet. De woorden blijven ergens in mijn keel steken, waardoor ik er als versteend bij sta.

Een paar seconden lang staat Mila mij aan te kijken. Dan draait ze zich om en loopt achter Iris aan naar de gang. Ze legt haar hand op de schouder van haar dochter alsof ze haar tegen mij wil beschermen. Zonder de gebruikelijke afscheidskus trekt ze de deur open en stuurt Iris naar buiten. De deur valt geluidloos achter hen in het slot.

Ineens is het appartement stil. Geen gekras van Iris’ potlood op papier, geen rustige stem van Mila die mij de laatste nieuwtjes vertelt, niet eens het gemompel van de radio of het gepruttel van de waterkoker. Het is de stilte van het alleen zijn waar ik nog steeds niet aan ben gewend.

Als verdoofd kijk ik naar de grijze voordeur. De verf is op sommige plaatsen afgebladderd en onderaan loopt een diepe barst. Het lijkt mijn eigen weerspiegeling wel: ooit zo gaaf en glanzend, nu beschadigd en versleten.

De jaren van mijn leven lijken voorbij te zijn gevlogen. Eerst onopgemerkt, later gemarkeerd door kwaaltjes en tekortkomingen. Maar ook door de aanwinsten die ik vroeger niet voor mogelijk had ge-

houden. Mijn blik gaat als vanzelf naar de foto's aan de muur, naar de vertrouwde, dierbare gezichten. De glimlachende Joseph in zijn kantoor achter in onze juwelierswinkel, een plateau met diamanten ringen voor zich op het bureau, volledig in zijn element. De vijfjarige Mila op de boulevard van Zandvoort, met een ijsje in de hand. Mijn kleinzoon Daniël met zijn pasgeboren babyzusje op schoot en een verbaasde uitdrukking op zijn gezicht alsof hij niet kan geloven dat hij een grote broer werd. De muren hangen vol met foto's: de momentopnames van geluk. Mijn familie. Alleen die andere gezichten staan er niet op. De gezichten die ik me nog nauwelijks kan herinneren. En soms, wanneer ik er niet op ben bedacht, zie ik ze ineens levensecht voor me. De ene keer is het mijn moeder die glimlachend een schaal met gefilde vis opdient. De andere keer is het mijn vader met een krant in zijn favoriete leunstoel. En Matthias. Heel vaak is het Matthias. Gebogen over het grote sprookjesboek van de gebroeders Grimm of spelend met zijn houten trein. Dierbare beelden. Alleen de beelden van hun laatste dagen jaag ik altijd weg. De beelden die mijn geheugen me de laatste tijd steeds vaker voorschotelt alsof ik niets te kiezen heb.

2

Hamburg, november 1941

‘Het is alsof we helemaal niets meer te kiezen hebben.’ Mijn moeder loopt heen en weer door de kleine keuken die ook als zitkamer dient. Ze pakt wat spullen van de plank, stopt ze in de bruine leren koffer en probeert of die dicht kan. Dat gaat niet, dus haalt ze haar lievelingsjas eruit, drukt die voor een ogenblik tegen haar borst alsof ze afscheid neemt van een dierbare vriend en legt hem in de hoek bij de rest van de afgekeurde spullen. Afgekeurde spullen... Dat zijn de mooiste kledingstukken die we nog over hebben, de aandenkens aan de betere tijden. Blijkbaar niet praktisch genoeg voor het werk in het Oosten. Mama’s nertsmantel, haar groene zijden japon en de zwarte lakschoenen die ze vroeger op feestjes droeg – alles op een hoopje op de grond. Het leven waarin die feestjes heel gewoon waren, ligt zo ver achter ons dat het haast onwerkelijk is dat het bestond. Mijn broertje, die nog een baby was toen Hitler aan de macht kwam, kan zich niets van dat leven herinneren. Ons grote huis in de buurt van papa’s tandartsenpraktijk, mama’s theekransjes met vriendinnen op dinsdagochtend, onze feestelijke maaltijden op vrijdagavond – dat alles is voor hem bijna hetzelfde als de sprookjes uit zijn favoriete boek.

‘Anna, lieverd, wat zit je te dromen?’ Mama raapt de stapel kleding

op van de grond en duwt die in mijn handen. 'Wil je dit straks naar mevrouw Schultz brengen? Misschien wil ze wel iets kopen, en Matthias kan dat geld goed gebruiken in Engeland.'

Ze stapt opzij om zich nu op de koffer van Matthias te storten. Haar handen trillen als ze aan de sloten trekt. De koffer van mijn broertje is veel kleiner dan die van ons. Hij gaat morgen met een kindertransport naar Engeland om de oorlog in een pleeggezin uit te zitten, dat heeft mijn vader kunnen regelen via oude bekenden. Matthias is pas tien en mijn vader vindt het belangrijk dat hij naar school blijft gaan om later te kunnen studeren. Mijn moeder kan het moeilijk over haar hart verkrijgen om haar lieveling te laten gaan.

Ik voel een steekje van jaloezie in mijn buik en ik schaam me ervoor. Natuurlijk ben ik met mijn achttien jaar te oud om mee te gaan met een kindertransport, maar de laatste jaren lijkt alles in ons gezin alleen om mijn broertje te draaien. Toen Matthias tien jaar geleden geboren werd, was hij een onverwacht geschenk. Mijn ouders leggen hem enorm in de watten en het voelt alsof ik sindsdien op de tweede plaats sta.

Ik werp een blik op mijn broertje en een nieuwe golf van schaamte overspoelt me. Hij is zich niet bewust van de emoties die om hem heen razen en hij zit rustig te lezen in zijn sprookjesboek. Hij merkt mijn verwarring niet, ziet de traan niet die over mama's wang naar beneden rolt of de handen van papa die zijn krant vastklemmen als een reddingsboei. Matthias is nog een kind. Het grootste deel van de tijd leeft hij in zijn boeken, terwijl wij de echte wereld moeten trotseren. De pesterijen op straat. Het kleine appartement waar we genooddaakt zijn te wonen en dat we ons alsnog nauwelijks kunnen veroorloven. Het schaarse eten en de kou. Hij weet niet beter dan dat dit ons leven is, hij heeft geen ander leven bewust meegemaakt.

'We hadden naar Amsterdam moeten gaan, net als je broer,' zegt mama terwijl ze zo veel mogelijk kleding in de koffer probeert te krijgen. 'Daar hebben ze een normaal leven. Daar hoeft je je kind niet weg te sturen naar onbekende mensen. Daar word je niet zomaar op een trein naar het Oosten gezet om... om wat te doen eigenlijk? Wat moeten wij daar in godsnaam doen?'

'Ze hebben in het Oosten goed opgeleide mensen nodig,' zegt mijn

vader met zijn blik nog steeds op zijn krant gericht alsof hij een stukje voorleest. 'Daar krijgen we tenminste een baan en een inkomen, misschien zelfs een grotere woning. Ze hebben daar veel ruimte en er worden vast veel huizen gebouwd. De plaatselijke bevolking zal ons met open armen ontvangen na al die jaren van socialistische onderdrukking. We nemen onze Duitse kennis en cultuur met ons mee.'

Ondanks alles wat ons afgelopen jaren is overkomen voelt papa zich nog steeds een Duitser, al is hij daarmee de enige in ons gezin. Als mama of ik de straat opgaan om iets te eten te kopen voelen we ons niet anders dan Joden die overal worden geweigerd en gepest.

'Ik kan dit niet.' Mama duwt de koffer van Matthias met zo veel kracht van zich af dat hij tegen de muur aan knalt.

Matthias en papa kijken opgeschrikt op.

'Wat is er, lieveling?' vraagt papa verbaasd alsof ook maar iets aan deze situatie normaal is.

'Wat er is? Alles. Alles! Dit.' Mijn altijd zo rustige moeder schopt opnieuw tegen de koffer alsof het Hitler in eigen persoon is. 'En dit.' Ze wijst naar de kleding in mijn handen. 'En...' Haar blik blijft op Matthias rusten. Ze sluit haar ogen, duidelijk in een poging zichzelf te vermannen. 'Ik kan hem niet laten gaan. Dit kan ik gewoon niet.'

Ze kijkt mijn vader met zo'n vastberaden gezichtsuitdrukking aan als ik nog nooit bij haar heb gezien. Hun blikken haken in elkaar alsof ze een onhoorbare dialoog met elkaar voeren. Een onhoorbare dialoog die een hele poos duurt. Al die tijd houd ik mijn adem in, bang om geluid te maken, niet in staat om te bewegen. Dan wendt mijn moeder haar blik af. Ze schuift een wankele kruk opzij en laat zich erop zakken.

'Ik wil ons gezin niet uit elkaar halen, David. Je weet niet bij welke mensen Matthias terechtkomt. Zullen ze aardig voor hem zijn? Wat als hij ongelukkig zal zijn, zo moederziel alleen bij vreemde mensen in huis? Wat als... als we hem nooit meer terug zullen vinden?' Haar stem breekt en haar laatste woorden verdwijnen in een snik. Tegelijkertijd blijven ze boven onze hoofden hangen. Mama's angst lijkt besmettelijk: ook mijn hart breekt bij de gedachte dat we Matthias mogelijk nooit meer zullen zien. Mijn vaders gezicht betreft.

‘Daar zijn afspraken over gemaakt,’ zegt hij. ‘Die mensen daar zullen ervoor zorgen dat alle kinderen in goede handen terechtkomen. In Engeland zal hij naar school gaan, er zal genoeg eten zijn.’

‘En in het Oosten niet?’ vraagt mama op scherpe toon. ‘Ze zullen ons met open armen ontvangen met onze Duitse kennis en cultuur. We krijgen een baan en een inkomen. Ik zou niet weten waarom Matthias niet gewoon bij ons kan blijven.’

‘Het is beter als Matthias naar Engeland gaat. Dat wil iedereen voor zijn kinderen en wij krijgen die kans.’

‘Wij zijn niet iedereen, David. Matthias is nog zo jong. Hoe moet hij het daar redden zonder zijn moeder?’ Mama’s stem breekt en ze doet niet eens de moeite om haar tranen in te houden.

Mijn vader laat zijn schouders zakken. Hij heeft nooit tegen de tranen van mijn moeder gekund, maar ik weet zeker dat ook hij het niet makkelijk heeft met het vertrek van zijn zoon. Matthias zelf bekijkt dit alles met grote ogen, zijn wijsvinger op de bladzijde van zijn boek gedrukt op de plek waar hij gestopt was met lezen. Met zijn bleke gezicht en grote bruine ogen lijkt hij op een opgeschrikt konijntje. Ik zou hem in mijn armen willen sluiten om hem tegen alle ellende te beschermen, maar mama is me voor. Ze veert op van de kruk en neemt hem in haar armen. Ze begraaft haar gezicht in zijn dikke haar en haar schouders schokken onophoudelijk. Ze huilt geluidloos, maar op de een of andere manier is het nog erger dan het luide gesnik. Mijn vader kijkt verloren naar het tafereel. Ik knijp mezelf in de hand in een poging te voorkomen dat ik ook mijn zelfbeheersing verlies.

‘Ik wil niet naar Engeland,’ zegt Matthias ineens. ‘Ik wil bij jullie blijven.’

‘Dan is het maar zo,’ zegt papa. Hij pakt zijn krant op, al zie ik dat zijn blik niet op de pagina is gericht.

Mama houdt Matthias nog minutenlang vast voordat ze hem eindelijk loslaat. Even later, als mama opnieuw de spullen in de koffers aan het herschikken is en Matthias en papa aan het lezen zijn, lijkt de rust te zijn wedergekeerd. Alleen vanbinnen voel ik geen rust. Ik voel de angst. De angst voor het grote onbekende.

3

Amstelveen, mei 2000

‘Jouw gefilde vis is mijn lievelingseten, oma.’ Daniël legt zijn bestek neer en zakt achterover in zijn stoel met een gezichtsuitdrukking alsof hij in de hemel is beland. ‘Je hebt je roeping gemist, echt waar. Je had een restaurant moeten beginnen. Dit gerecht alleen al zou je een Michelinster opleveren.’

‘Als dat zo was, dan hadden duizenden Joodse moeders een Michelinster gekregen. En bovendien, als je hobby je werk wordt, dan is het waarschijnlijk al snel niet meer leuk,’ zeg ik, en mijn kleinzoon schiet in de lach. Zijn lach is gul en aanstekelijk, net als die van zijn overleden grootvader. Het was Josephs lach die al die jaren geleden mijn aandacht trok. De lach die mij voor een moment alles liet vergeten. De lach die mij het gevoel gaf dat er naast het verleden ook een heden bestond. En misschien, heel misschien ook een toekomst.

Het was deze lach waardoor mijn kleinzoon ooit een speciale plek in mijn hart heeft veroverd.

‘Volgens mij heb je vandaag uren in de keuken gestaan,’ zegt Daniël, en hij dept zijn mond met een linnen servet.

‘Klopt, ik heb daar ruimte voor moeten vrijmaken in mijn drukke agenda,’ zeg ik op bescheiden toon – alleen om Daniëls aanstekelijke lach nogmaals te kunnen horen.

Mijn wens komt onmiddellijk in vervulling, wat in Daniëls geval nooit te veel moeite kost. Dan wordt hij ineens serieus.

‘Weet je trouwens dat mijn moeder boos op je is?’ zegt hij voorzichtig.

‘Boos?’ herhaal ik, al heb ik wel een vermoeden waar Daniël naartoe wil.

‘Waarom wil je niet meewerken aan Iris’ schoolproject?’ vraagt hij terwijl hij de borden opstapelt en naar de gootsteen brengt.

‘Het gaat over de oorlog, lieverd. Ik praat nooit over de oorlog,’ zeg ik met een zucht. De teleurstelling van mijn kleindochter zit me niet lekker, maar praten over de oorlog is nog erger dan dat.

‘Ik weet het.’ Daniël kijkt me aandachtig aan. Hij heeft een open gezicht dat meestal vrolijk is, maar ook deze ernstige gezichtsuitdrukking staat hem goed. Met zijn bruine ogen en donkere haar is hij een knappe jongeman die waarschijnlijk een hoop harten op hol doet slaan. Al drieëntwintig jaar oud; het lijkt wel gisteren dat hij als pasgeboren baby voor het eerst in mijn armen werd gelegd. Pas drieëntwintig jaar oud – het grootste deel van zijn leven ligt nog voor hem, het deel dat ik niet meer mee zal maken. ‘Je moet verschrikkelijke dingen hebben meegemaakt in dat getto, oma. En je familie... Weet je, ik begrijp heel goed dat het moeilijk voor je is om erover te praten. Maar het is ook een deel van onze familiegeschiedenis.’

Ik slik. Daniël heeft gelijk. Hij zegt het niet hardop, maar het is niet moeilijk om zijn boodschap af te maken. Als ik er niet meer ben, zullen mijn kleinkinderen nooit te weten komen wat er in het verleden is gebeurd. Wat er met hun voorouders is gebeurd.

De indringende blik van Daniël houdt de mijne vast. Het is nog niet te laat, zegt zijn blik. Toch kan ik het niet opbrengen om erover te praten. Om er echt over te praten.

Mila, Daniël, Iris – ze hebben allemaal het recht om het te weten, maar ik wil het verleden niet oprakelen. Ik kan er niemand mee terughalen. Alleen in mijn hart leeft iedereen voort. De laatste tijd komen de gedachten en herinneringen steeds vaker. ’s Nachts, als ik in bed lig in mijn lege appartement. Maar ook overdag als ik er totaal niet mee bezig ben: op straat, als een gezicht van een voorbijganger me aan mijn moeder doet denken, of thuis, als een opengeslagen

krant op tafel een beeld van mijn vader oproept. Een buurjongen die pijnlijk op Matthias lijkt. En iedere keer voel ik het weer. De pijn van verlies, van schuld, van onmacht. Iedere keer weer komen alle emoties terug: de angst, maar ook de woede en wanhoop.

‘Ik weet het niet, lieverd,’ zeg ik zacht. ‘Ik denk niet dat het mij gaat lukken om het aan Iris te vertellen.’

Daniël opent zijn mond om iets te zeggen, maar bedenkt zich, wendt zijn blik af en kijkt uit het raam. Voor de zoveelste keer besef ik hoeveel hij op mijn broertje lijkt. Meestal jaag ik die gedachte weg, maar nu doe ik dat niet. Nu sta ik er bewust bij stil, bestudeer zijn profiel tegen de achtergrond van het raam. Zijn klassieke voorhoofd en rechte neus tegen de blauwe lucht. Een wit wolkje komt aandrijven en blijft in de lucht achter Daniëls hoofd hangen als een zacht wollig kussen. Daniël is duidelijk in gedachten verzonken, waardoor hij een dromerige blik krijgt. De blik die ik van vroeger ken, toen hij mij als kleine jongen zijn fantasieën over ridders en superhelden toevertrouwde. De dromerige blik die mij zo bekend voorkwam dat mijn hart er een nieuw barstje bij kreeg als ik hem zag. Iedere keer weer.

Dan draait Daniël zich naar me toe. ‘Hoe gaat het met de nieuwe internetverbinding, oma?’ Zijn stem klinkt ver weg, alsof hij zich door decennia heen een weg naar het heden baant.

‘Sorry, wat zei je lieverd?’ Ik doe mijn best om de mist van de vervlogen tijden te laten optrekken, om terug te keren naar het hier en nu, naar deze vertrouwde kamer, naar mijn kleinzoon, die mij opnieuw aandachtig aankijkt.

‘Werkt je ADSL-verbinding goed? Is je internet nu sneller dan eerst?’ Daniël pakt een lege schaal van tafel, brengt hem naar de gootsteen en begint af te wassen. ‘Je zou trouwens ook een vaatwasser kunnen nemen,’ zegt hij met een grijns.

‘Je kunt ook overdrijven,’ zeg ik op gespeeld strenge toon, blij dat het pijnlijke onderwerp is afgesloten. ‘Ik ga mijn mooie borden niet door z’n ding laten verpesten. Ik trek de grens bij die computer van jou. En daar doe ik ook eigenlijk niet veel mee.’

‘Niet?’ Daniël klinkt teleurgesteld. ‘En ik heb nog tegen al mijn vrienden lopen opscheppen dat ik zo’n moderne oma heb.’

‘Ik zou niet weten wat ik met een computer aan moet, Daan. Ik heb genoeg aan mijn boeken en de krant. Zelfs tv kijk ik nauwelijks.’

‘Nou ja, je hebt hem staan voor als je hem een keer nodig hebt.’ Daniël zet het volgende afgewassen bord in het afdroiprek. ‘Internet is echt heel handig. En over boeken gesproken, je kunt ze tegenwoordig ook online bestellen, dan worden ze gewoon thuis bezorgd en hoeft je niet eens de deur uit te gaan. En je kunt nog zoveel meer! Je kunt naar vakantiebestemmingen zoeken of naar informatie, wat je maar wilt.’

Ik pak een schone theedoek en begin met afdrogen. ‘Als ik een boek wil hebben, dan loop ik naar de boekwinkel in het centrum, kan ik gelijk een praatje maken met de boekverkoper. En op vakantie ben ik niet meer geweest sinds je opa er niet meer is.’

Daniël draait de kraan dicht en zet het laatste schone bord in het afdroiprek. Zijn teleurgestelde blik bezorgt me een schuldgevoel. Hij heeft met zo veel enthousiasme een computer met internet in mijn logeerkamer geïnstalleerd om ‘mijn wereld te verbreden’ en ik doe alsof ik er niks van wil weten.

‘De e-mail gebruik ik wel,’ zeg ik. ‘Ik mail elke week met tante Miriam in New York. Dat scheelt enorm in mijn telefoonrekening, want je kent tante Miriam: dat zijn nooit korte gesprekken.’ Daniël grinnikt, wat ook mij een glimlach bezorgt. ‘Ze heeft mij mailadressen gestuurd van een paar kennissen van vroeger, uit de tijd van de winkel. De ene woont nu ook in Amerika, de andere nog steeds in Antwerpen. We hebben jaren geleden het contact verloren. Met de kennis uit Antwerpen heb ik al een keer gemaild, die andere zal ik straks wel een berichtje sturen. Ik ben heel benieuwd hoe het met haar gaat na al die tijd.’

Daniëls gezicht klaart definitief op. ‘Zie je wel. Je kunt er zoveel mee. En je kunt mensen ook zelf zoeken. Als je een naam in de zoekbalk typt, komen er zoekresultaten uit. Ik heb op deze manier een vroegere buurjongen gevonden. Hij is na de basisschool met zijn ouders naar Amerika verhuisd. Hij is net zo oud als ik en nu al een succesvol schrijver in Amerika, moet je nagaan.’

Ik hoor de bewondering in Daniëls stem doorklinken. Hoe moet het voor hem zijn om te ontdekken dat zijn leeftijdsgenoot al zo veel

succes heeft terwijl hij zelf nog zoekende is naar zijn bestemming? Soms maak ik me zorgen over zijn zoektocht. Vroeger was je op deze leeftijd al volwassen, had je een baan en soms ook een gezin. Nu is het heel gewoon om nog student te zijn en van bijbaantjes te leven. Daniël wisselt zo vaak van bijbaantje en trouwens ook van studierichting dat ik het nauwelijks kan bijhouden. Hij heeft nooit interesse in de winkel van zijn opa gehad. Een medisch beroep zoals dat van zijn ouders heeft hem ook nooit aangetrokken. Hij heeft een jaartje journalistiek gestudeerd, vervolgens geschiedenis en nu literatuurwetenschappen, al heeft hij volgens mij nog geen idee wat hij daarmee wil.

‘Ik ga ervandoor, oma,’ zegt Daniël, die alle borden al in de kast heeft gezet. ‘Ik kom volgende week weer op bezoek. Bel maar als je iets nodig hebt. Mailen kan natuurlijk ook altijd.’ Grijnzend buigt hij zich naar me toe om me een knuffel te geven en ik snuif een vleugje van zijn geur op. Een subtiel mengsel van douchegel, parfum en een jonge man aan het begin van zijn leven. Mijn kleinzoon, die voor de nieuwe generaties van ons geslacht zal zorgen.

Als Daniël weg is, loop ik doelloos van de ene ruimte naar de andere, verplaats een sierkussen op de bank, zet de radio aan en meteen weer uit. Ik besluit om de meubels af te stoffen, maar een paar tellen later leg ik mijn plumeau weg. Het appartement is schoon. Schoon, leeg en stil nu Daniël weg is en ik opnieuw op mezelf ben aangewezen.

Ergens omarm ik deze stilte. Ik ben nooit een gezelschapsmens geweest. Ik heb me nooit met vele vriendinnen omringd en ben geen lid van clubjes geweest. Zelfs in mijn huwelijk was ik graag op mezelf, hoeveel ik ook van Joseph hield.

In gedachten verzonken dwaal ik door het huis. In de logeerkamer staar ik een poos naar de computer waar je volgens Daniël zoveel mee kunt. Zonder na te denken druk ik op de aanknop. Met een luid piep komt het apparaat tot leven. Al snel zie ik een blauw scherm met een paar tekenjes erop. De icoontjes, zoals Daniël ze noemt. Ik schuif een stoel naar achteren, neem plaats en ga naar mijn mailbox – de woorden en de handelingen die afgelopen maanden bijna gewoon zijn geworden.

Daniël heeft gelijk: met de nieuwe verbinding is de computer sneller. Binnen een paar minuten heb ik mijn mailbox op het scherm. Een nieuwe mail van mijn schoonzus houdt me even bezig. Als mijn antwoord af is begint het buiten te schemeren. Ik herlees mijn mail en druk op verzenden. Dan klik ik mijn mailbox weg.

‘Je kunt zoveel met internet,’ klinkt de stem van Daniël in mijn hoofd. ‘Mensen zoeken naar vakantiebestemmingen...’ Alsof hij mij onbewust aanstuurt klik ik het internet aan en typ Minsk in de zoekbalk. Verschillende zoekresultaten vullen het scherm. ‘Minsk is de hoofdstad van Wit-Rusland...’ staat in de bovenste link. Ik klik hem aan, maar in plaats van de tekst verder te lezen kijk ik naar de foto’s eronder. Grote moderne gebouwen die ik nooit eerder heb gezien, maar ook de bekende beelden waarvan mijn hartslag versnelt. De katholieke kerk, het immense overheidsgebouw – het is alsof ik in een draaikolk terug in de tijd ben gezogen. Ineens ben ik weer die achttienjarige die als een van de velen in een grote colonne door de platgebombardeerde stad wordt geleid. Een paar overgebleven gebouwen tussen de ruïnes in. Nieuwsgierige toeschouwers langs de weg. Mijn moeder die Matthias stevig aan zijn hand vasthoudt. Mijn vader met een koffer in de zijne en een verontschuldigend glimlachje op zijn gezicht.

4

Minsk, november 1941

Als een kudde dieren sturen de nazisoldaten ons door de straten van Minsk. De stad is onverwacht groot en we zijn al een tijd aan het sjokken door de modder, slepend met onze koffers. De oude man voor me loopt met de minuut langzamer, waardoor ook ik mijn tempo vertraag. Een jongetje dat in de trein met zijn moeder naast ons heeft gezeten, rent juist uitgelaten heen en weer langs de colonne, wat hem al een paar keer een sneer van een soldaat opleverde. Zijn moeder probeert hem in bedwang te houden, maar zij is te uitgeput door de lange, oncomfortabele reis om hem te blijven corrigeren.

Ik werp een blik op mijn eigen moeder. Haar gezicht staat strak en ze doet haar best om de nieuwsgierige blikken van de menigte langs de weg te vermijden. Haar hand is om die van Matthias geklemd, maar mijn gehoorzame broer doet geen pogingen om weg te rennen.

Mijn vader loopt aan mijn linkerkant met zijn blik op de grond gericht en een vaag glimlachje op zijn gezicht. Dit glimlachje voelt misplaatst en ik wend snel mijn blik af. Ik ken dat verontschuldigende glimlachje maar al te goed. Het moet zijn schaamte en zijn onmacht verbergen, maar daar faalt het jammerlijk in. Het is een onbeholpen glimlachje van een man die weet dat hij anderen tot last is, dat alleen al zijn bestaan ongewenst is. Mijn lieve, intelligente va-

der die vroeger gerespecteerd en bewonderd werd, is het nu gewend om ongewenst te zijn.

Twee Belarussische vrouwen staan vooraan in de menigte alsof ze niets van deze vertoning willen missen. Hun gezichten tonen medeleven, maar ook nieuwsgierigheid. Ze bekijken ons zoals je een voorwerp in een museum bekijkt dat je nooit eerder hebt gezien.

‘Wat zijn dat voor Joden?’ vraagt de ene vrouw aan de andere. ‘Ze lijken helemaal niet op de onze.’

‘Dat zijn de Hamburgse Joden,’ hoor ik haar vriendin zeggen. ‘Die zijn rijk, die van ons niet.’

Ondanks de situatie moet ik een grinnik onderdrukken. De vrouw heeft geen idee dat ons allang alles is afgepakt, dat de bontjassen van sommige vrouwen, de hoeden van de mannen en de ooit dure koffers de enige spullen zijn die we nog bezitten. Mijn ouders lopen zwijgend verder, zich niet bewust van de indruk die we maken op de bewoners van Minsk.

Ik besef dat ik waarschijnlijk de enige in de colonne ben die hun woorden verstaat: mijn kindermeisje was een oude Joodse vrouw die nog voor de Grote Oorlog vanuit Rusland naar Duitsland was gevlucht. Haar Duits was slecht en ze sprak Russisch met mij, wat mijn ouders blijkbaar prima vonden. Een paar jaar na de geboorte van Matthias was onze financiële situatie zo verslechterd dat we haar moesten laten gaan, maar het Russisch ben ik nooit vergeten.

‘Kijk dan toch, wat een meneer!’ roept een oude, kromme man in de menigte een paar meter verderop, en hij wijst ongegeneerd naar mijn vader. ‘Die jas van hem en die hoed! Hij lijkt wel een burgemeester.’ Hij lacht een tandeloze lach en sommige toeschouwers doen met hem mee, al is er geen reden om te lachen. De jas van mijn vader, die ooit duur en mooi is geweest, is nu overduidelijk versleten en ook zijn hoed draagt hij al jaren – de enige hoed die hij nog heeft.

Pas als ik de menigte wat beter bekijk, begrijp ik het wel. Zelfs onze oude, versleten kleren zien er beter uit dan die van de plaatselijke bevolking. De mannen en de vrouwen hebben vrijwel identieke gewatteerde jassen aan waarin je geen stijl of model kunt ontdekken. De vrouwen dragen hoofddoeken en de mannen hebben hun petten zo ver mogelijk over hun oren getrokken tegen de bijtende kou. De